



شماره صفحات: ۱۹-۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۵/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۰۷

دوفصلنامه علمی

پژوهشنامه تفسیر مقارن

سال اول، شماره اول، پاییز و زمستان ۱۴۰۰



## رهیافتی بر مفهوم‌شناسی واژه «اهل بیت» و «آل»

### در تفاسیر فریقین

خدیجه احمدی بیغش<sup>۱</sup>

مرجان تورانلو<sup>۲</sup>

لیلا رجبی نصرت‌آبادی<sup>۳</sup>

### چکیده

یکی از واژگان بحث‌برانگیز قرآن کریم «اهل بیت» است. این واژه سه مرتبه در قرآن کریم به کار رفته است که در تعیین مصادیق آن، بین شیعه و اهل سنت اختلاف است. این نوشتار با روش تحلیلی - توصیفی درصدد پاسخ به این سؤال است که معنا و مصادیق اهل بیت در قرآن چگونه مطرح شده است. بعد از بیان معنای «اهل بیت» در آیات قرآن کریم، به بیان نظرات گوناگون اهل لغت اعم از شیعه و سنی در مورد تفاسیر مختلف پرداخته شده است. همچنین به دلیل قرابت معنایی «اهل بیت» و «آل» و «آل» نیز مورد بررسی و پس از بیان آن در آیات و روایات گوناگون، علاوه بر اشتراکات آن با «اهل بیت»، افتراقات آن مورد توجه قرار گرفت. یافته‌های این تحقیق حاکی از آن است که «اهل بیت» مدنظر قرآن، در این آیه به صورت خاص؛ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، امیرالمؤمنین، فاطمه و حسین علیهم السلام هستند.

**کلیدواژگان:** آل، اهل بیت، مفهوم‌شناسی، گستره، مصادیق

۱. دکترای تفسیر تطبیقی و مدرس حوزه و دانشگاه. (نویسنده مسئول)

Kh.ahmadi3103@yahoo.com

۲. دانش پژوه سطح ۳ مؤسسه آموزش عالی حوزوی کوثر تهران.

۳. دانش پژوه سطح ۳ مؤسسه آموزش عالی حوزوی کوثر تهران.

## مقدمه

یکی از بحث‌برانگیزترین کلمات قرآن کریم، واژه «اهل بیت» است. «اهل بیت» در مجموع سه مرتبه در قرآن به کار رفته است. در دو مورد آن اختلافی وجود ندارد و تعیین مصادیق آن بین اهل سنت و شیعیان به سادگی و به‌دور از اختلاف انجام می‌پذیرد. ولیکن در آیه ۳۳ سوره احزاب، معنا و تعیین مصادیق «اهل بیت» مسیر دیگری را طی می‌کند. اهل سنت بر این باورند که به دلیل سیاق آیات قبل و بعد، «اهل بیت» مد نظر قرآن کریم شامل زنان پیامبر است، عده‌ای از آنان نیز قائل بر آن هستند که این واژه دایره شمول گسترده‌تری دارد و خاندان پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) و همسران آن حضرت را پوشش می‌دهد.

در مقابل شیعیان و عده‌ای از اهل سنت معتقدند «اهل بیت» مد نظر آیه کریمه، فقط و فقط شامل حضرت زهرا (سلام الله علیها)، امیرالمؤمنین و حسنین (علیهم السلام) و در برخی منابع حضرت زهرا (سلام الله علیها) و امامان دوازده‌گانه است. اهل سنت برای اثبات ادعای خود اغلب به معنای لغوی «اهل بیت» متوسل شده‌اند، ولی شیعیان علاوه بر معنای لغوی، معنای اصطلاحی آن را هم مورد توجه قرار داده‌اند. علاوه بر آن روایات فراوان و غیرقابل انکاری وجود دارد که رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) در زمان حیاتشان به انواع و اقسام مختلف، مصادیق آن را تعیین فرموده‌اند. از آنجاکه این آیه امتیاز ویژه‌ای را برای «اهل بیت» بیان می‌دارد و از طرفی دیگر مورد اختلاف فریقین واقع شده است، اهمیت بحث روشن می‌شود.

در کنار بررسی این واژه، به کلمه «آل» نیز خواهیم پرداخت. چراکه این واژه نیز در لسان قرآن کریم به کار رفته و ارتباط تنگاتنگی با «اهل» دارد و برخی این رابطه را چنان ناگسستنی پنداشته‌اند که «آل» را همان «اهل» دانسته‌اند و علاوه بر ارتباط معنایی بسیار نزدیک، آن دورا در لغت نیز یک چیز دانسته‌اند. اما از آنجاکه تمام کلمات قرآن مطمئناً با هدفی خاص بیان شده‌اند و پروردگار عالمیان حکیم علی الاطلاق است، لازم است که به بررسی آن نیز پرداخته شود تا علاوه بر اشتراکات این دو واژه، اختلافات نیز مورد توجه قرار بگیرد و لطایف و ظرایف کاربردی آن‌ها منکشف شود.

## پیشینه تحقیق

پیشینه بحث به زمان نزول آیه تطهیر برمی‌گردد و از همان موقع رسول اکرم صلی الله علیه و آله مصادیق را معرفی کردند. پس از رحلت نبی اسلام نیز این بحث تا به امروز ادامه پیدا کرده است. بر همین اساس کتب و مقالاتی چند در این زمینه به رشته تحریر درآمده است و در ضمن آیات، مفسران نیز در کنار لغویان اعم از شیعه و سنی مطالبی را بیان داشته‌اند. برخی از آن‌ها عبارت‌اند از:

- مقاله: جایگاه اهل بیت در قرآن از منظر شعر عرب از علی بنائیان اصفهانی، نوشته الهام آقادوستی و فائزه پسندی، مجله سفینه (۱۳۹۴)، به بررسی جایگاه اهل بیت از منظر شعر عرب پرداخته است.

- مقاله: شیعه و اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله، نوشته علی اکبر بابایی، مجله شیعه‌شناسی (۱۳۸۶)، به جایگاه اهل بیت در معارف شیعه پرداخته است.

- مقاله: منزلت جانشینان پیامبر صلی الله علیه و آله در پرتو قصص قرآن، نوشته سید ابوالفضل موسویان و محمد صدوقی، مجله پرتو وحی (۱۳۹۴)، قصص قرآنی که به جانشینان پیامبر صلی الله علیه و آله اشاره دارند را مورد بررسی قرار داده است.

- مقاله: بررسی ویژگی‌های آل فرعون در تفاسیر فریقین، نوشته غلامحسین اعرابی و ابوالفضل صادقی، مجله پژوهش‌های تفسیر تطبیقی (۱۳۹۵)، ویژگی‌های آل فرعون را به صورت تفسیری مورد بررسی قرار داده است.

و نگاشته‌های بی‌شمار دیگر؛ اما آنچه این نوشتار را از سایرین متمایز می‌کند، تمرکز بر روی مفهوم‌شناسی واژه «اهل بیت» و «آل»، به صورت جامع و کامل است.

## ۱- مفهوم اهل بیت

«اهل» در لغت به معنای انس و قرابت آمده. (القیومی المقری، ۱۴۰۵، ۲۸) کلمه «اهل» بر نوعی رابطه و پیوند میان یک انسان با یک انسان یا چیز دیگری دلالت می‌کند، برای نمونه، در عربی، همسر را اهل مرد می‌شمارند، امت هر پیامبری اهل او هستند و

ساکنان خانه یا شهر، اهل خانه یا شهرند. همچنین، پیروان هر دین و آیینی اهل آن دین هستند. (ابن فارس، ۱۳۹۹، ۱/۱۶۰)

«بیت» نیز به معنای محل سکونت و جای بیتوته است. (القیومی المقری، ۱۳۹۹، ۱/۶۸). اصل «اهل بیت» در لغت به معنای خویشان فرد است که با او قرابت و خویشاوندی داشته باشند. (همان)

برخی گفته‌اند: اهل بیت در لغت به معنای ساکنان خانه پیامبر ﷺ و نزدیکان او است. ابن حیان لغت‌شناس معروف، اهل بیت را خواص شخص معنا کرده است. وی می‌گوید: «أهل الرجل: زوجه و اخص الناس به.» (فراهیدی، بی تا، ۴/۸۹) آورده‌اند که اهل بیت یعنی ساکنان آن خانه، اهل مرد یعنی ویژه‌ترین افراد نسبت به او، اهل بیت پیامبر یعنی همسران، دختران و داماد او یعنی علی ( ) و گفته شده که زنان پیامبر و مردانی که از خانواده اویند، اهل بیت‌اند. (ابن منظور، ۱۴۱۴، ۱۱/۲۹)

بعضی در تعریف لغوی اهل بیت، اهل مرد را کسانی می‌دانند که با او خویشاوند یا هم‌کیش یا هم‌شهری یا هم‌رشته و صنعت‌اند. وقتی به صورت مطلق «اهل بیت» گفته می‌شود، متعارف در خاندان پیامبر ﷺ است. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ۱۵۱)

مفهوم «اهل بیت» در لغت یعنی کسانی که ارتباط مستحکمی با خانه دارند و اهل مرد، یعنی آنان که پیوند نسبی یا سببی یا غیر آن با او دارند. مفهوم «اهل» همان معنای عام است که شامل همه کسانی می‌شود که از راه نسب و سبب یا جز آن‌ها، نوعی رابطه با شخص و خانواده او دارند، چه همسر و فرزندان باشند یا دیگران و اختصاص دادن آن به همسر، وجهی ندارد. (سبحانی تبریزی، ۱۳۸۹، ۱۴۲)

در مورد اصطلاح دینی، اصطلاح خاصی برای معنی اهل وضع شده است: در قرآن می‌بینیم که لفظ اهل برای بعضی از خاندان انبیا استعمال شده است و مقصود تمامی نزدیکان ایشان نیست؛ زیرا در قرآن حتی پسر نوح نبی ﷺ هم از اهل ایشان استثناء شده است تا چه رسد به همسر (مانند همسر نوح و لوط): «قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ» (هود/۴۶) خداوند فرمود: ای نوح او از خاندان تو نیست او (صاحب)

عمل ناشایست است.

## ۱-۱- اهل بیت در قرآن کریم

برای درک صحیح معنای اهل بیت هر رسولی باید به منبع وحی تمسک جست. لذا در ادامه آیاتی که مشتمل بر لفظ «اهل بیت» است، آورده می‌شود: باید دانست کلمه «اهل بیت» در قرآن در سه آیه آمده است.

۱. «هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ» (قصص / ۲۰)

این آیه اشاره به جریان حضرت موسی علیه السلام در ایام کودکی دارد که شیر هیچ دایه‌ای را در کاخ فرعون قبول نمی‌کرد. آنگاه خواهر موسی علیها السلام به آن‌ها گفت: آیا مایلید شما را بر خانواده‌ای که دایه و پرستار این طفل شوند، راهنمایی کنم؟ مراد از اهل بیت در این آیه واضح است و به کسی که در خانواده دایه و پرستار طفل است؛ یعنی مادر خانواده، اطلاق شده است.

۲. «قَالُوا أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ» (هود / ۷۳)

بعد از آن که خداوند بشارت داشتن فرزند را به ساره همسر حضرت ابراهیم علیه السلام داده است، او به خاطر پیری خود و همسرش متعجب شد؛ اما فرشتگان به او گفتند: «آیا از کار خدا در شگفت هستی که رحمت و برکات خداوند مخصوص شما اهل بیت رسالت است؟!» در این آیه نیز منظور از اهل بیت آشکار است و شامل خاندان و خانواده حضرت ابراهیم علیه السلام است.

۳. «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا» (احزاب / ۳۳)

با بررسی تفسیر و شأن نزول و سابق آیات فوق، درمی‌یابیم که در دو آیه اول، مراد از «اهل بیت» مشخص بوده و دارای هیچ ابهامی نیست؛ اما با بررسی سیاق آیه سوم و شأن نزول آن می‌توان فهمید که این آیه در مقام بیان مسئله مهمی درباره «اهل بیت» است که نیازمند دقت و بررسی بیشتری است. (رضایی، ۱۳۸۴، ۶۳/۲۱-۱۷)

همچنین ممکن است برخی به دلیل قرینه جملات قبل و بعد که درباره همسران پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم است، آیه را تنها شامل همسران پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم بدانند. این گروه روایات

متعددی را نیز مستند خویش در این برداشت قرار داده‌اند؛ مانند عکرمه در بازار فریاد می‌زد که اهل بیت پیامبر ﷺ فقط همسران او هستند و من با هرکسی که منکر این است مباحله می‌کنم. (سیوطی، ۱۴۰۳، ۶/۶۰۳-۶۰۲)

مفسران شیعه و برخی از مفسران اهل سنت، این برداشت را نپذیرفته و مورد نقد قرار دادند. چراکه اگر مراد از اهل بیت در این آیه همسران پیامبر ﷺ بود، باید مانند عبارات قبل و بعد آن که خطاب به صورت جمع مؤنث است، در این آیه هم خداوند بیان می‌داشت: «عنکن» و «یطهرکن»، در حالی که خطاب در این آیه به صورت جمع مذکر و عدم صحت این برداشت است. (طباطبایی، ۱۳۹۳، ۱۶/۳۱۰)

شاید یکی از مستندات این نظریه معنای واژه «اهل» باشد. لفظ «اهل» در لغت، در مورد کسانی به کار می‌رود که در مورد آن‌ها مؤانست و تعلق خاطر فکری، قلبی و وابستگی خاص وجود داشته باشد؛ بنابراین افرادی چون همسر، فرزند و نوه از آنجایی که انسان با آنان مأنوس است و به آنان تعلق خاطر دارد، «اهل» او به حساب می‌آیند؛ از این رو می‌توان گفت: نکته اساسی در معنای «اهل» همان انس و تعلق خاطر است و به همین دلیل گاهی افرادی به‌غیر از خویشان و نزدیکان نیز می‌توانند جزء اهل انسان محسوب شوند؛ همچنان که در مورد سلمان فارسی آمده است «منا اهل البیت» (طبری، ۱۴۱۲، ۲۱/۸۵)؛ اما در نقطه مقابل، افرادی نیز ممکن است با وجود داشتن رابطه خویشاوندی، به علت آنکه انسان با آن‌ها انس و تعلق خاطری ندارد، جزء «اهل» انسان به شمار نیایند؛ مانند آنچه قرآن کریم درباره فرزند نوح فرموده است: «إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ» (هود، ۴۶). (باقرزاده، ۱۳۹۸، ۱۱/۳۳) چنانچه مشهود است، از نظر آیات و روایات، لفظ اهل دارای دامنه شمول گسترده‌ای است و با توجه به شرایط مختلف، ممکن است افراد متفاوتی را در بر بگیرد. برخی دیگر از علمای اهل تسنن بر این باورند که پنج تن (علی و فاطمه و حسنین و پیامبر گرامی اسلام ﷺ) و نیز همسران پیامبر ﷺ مشمول این آیه هستند، زیرا زنان به خاطر آنکه در منزل پیامبر ﷺ ساکن بوده‌اند، از اهل بیت به شمار می‌آیند، در ضمن سیاق آیات هم آن‌ها را در بر می‌گیرد. روایت ابن عباس و غیر او نیز این نظر را تأیید می‌کند؛ اما فاطمه،

حسن، حسین (علیه السلام) به خاطر قرابت و نبوت و علی (علیه السلام) به حکم معاشرتش با دختر پیامبر (صلی الله علیه و آله) و ملازمتش با خود پیامبر (صلی الله علیه و آله)، مشمول آیه هستند. (فخر رازی، ۱۴۱۵، ۱۶۸/۹) طرفداران این دیدگاه در تأیید دیدگاه خود، روایتی را محل استناد خود قرار نداده‌اند.

برخی دیگر از مفسران ظاهر آیه را عام و شامل همه خاندان پیامبر (صلی الله علیه و آله) می‌دانند؛ یعنی اعم از همسران و فرزندان، نزدیکان و حتی غلامان و کنیزان پیامبر (صلی الله علیه و آله) و همه بنی هاشم و مؤمنان بنی هاشم را شامل می‌دانند (قرطبی، ۱۹۶۶، ۱۸۳/۱۴). گفتنی است که این دیدگاه نیز مبتنی بر هیچ روایتی نیست.

گروهی از مفسران هم بیان می‌دارند: ممکن است اهل بیت کسانی باشند که صدقه بر آنان حرام است. مستند این برداشت روایتی از زید بن ارقم است که از او پرسیدند: آیا زنان پیامبر (صلی الله علیه و آله) نیز جزء آنان به شمار می‌روند؟ گفت: زنان نیز جزء اهل بیتند. اهل بیت پیامبر (صلی الله علیه و آله) کسانی هستند که صدقه بر آنان حرام است، یعنی آل علی (علیه السلام)، آل عقیل، آل جعفر و آل عباس (سیوطی، ۱۹۸۳، ۶/۶۰۵؛ ابوالفتوح رازی، ۱۴۰۴، ۳۲۹/۴) این دیدگاه نیز مستندی ندارد. (رفیعی، ۱۳۶۷، ۱۸/۱۰)

همان‌طور که گفته شد واژه «اهل بیت» در سه آیه از قرآن کریم به کار رفته است؛ اما با کمی دقت درمی‌یابیم در آیه ۲۰ سوره قصص متکلم خواهر موسی بن عمران (علیه السلام) است و در آیه ۷۳ سوره هود (علیه السلام) و ۳۳ سوره احزاب متکلم ذات اقدس باری تعالی است.

بنابر معنای لغوی تعبیر «اهل بیت» به معنای نهایت اتصال روحی و محبت و پیوستگی معنوی به اعضای منتسب است. قرآن کریم این تعبیر را در مورد خاندان پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) و حضرت ابراهیم (علیه السلام) به کار برده است که به دلیل خصلت‌های ویژه، مهم و قابل تذکر این دو خاندان است. (موسویان، صدوقی، ۱۳۹۴، ۲/۹۵)

همه مفسران شیعی به اجماع معتقدند که آیه تطهیر در شأن اصحاب کساء است. (فرات کوفی، ۱۳۵۴، ۱۲۷/۱-۱۲۱؛ طوسی، بی تا: ۳۴۰/۸-۳۳۹؛ رازی، ۱۴۰۴، ۳۲۸/۴-۳۲۷؛ طبرسی، ۱۴۰۸، ۷/۵۶۰-۵۵۹) بنابراین روایات فراوانی نشان می‌دهد آیه

تطهیر در شأن پیامبر، حضرت علی، حضرت فاطمه، امام حسن و امام حسین (علیهم السلام) است.  
(طباطبایی، ۱۳۶۳، ۳/۳۵۰)

۱. روایاتی که از برخی همسران پیامبر نقل شده است: هنگامی که پیامبر سخن از این آیه شریفه می‌گفت: ما از او سؤال کردیم که آیا ما هم جزء آن هستیم؟! فرمود: شما خوبید، اما مشمول این آیه نیستید! از جمله این موارد، روایت ثعلبی در تفسیر خود به نقل از: ام سلمه و عایشه (به نقل از عامه) است. ثعلبی از مجمع البیان نقل می‌کند: وقتی مادرم از «عایشه» درباره جنگ «جمل» و دخالت او در آن جنگ ویرانگر سؤال کرد (با تأسف) گفت: این یک تقدیر الهی بود! و هنگامی که درباره علی (علیه السلام) از او سؤال شد، چنین گفت: «آیا از من درباره کسی سؤال می‌کنی که محبوب‌ترین مردم نزد پیامبر (صلی الله علیه و آله) بود و از کسی می‌پرسی که همسر محبوب‌ترین مردم نزد رسول خدا (صلی الله علیه و آله) بود؟ من با چشم خود، «علی» و «فاطمه» و «حسن» و «حسین» را دیدم که پیامبر (صلی الله علیه و آله) آن‌ها را در زیر لباسی جمع کرده بود و فرمود: خداوند! این‌ها خاندان منند و حامیان من، رجس را از آن‌ها ببر و از آلودگی‌ها پاکشان فرما. من عرض کردم: ای رسول خدا آیا من هم از آن‌ها هستم؟ فرمود: دور باش! تو بر خیر و نیکی هستی، اما جزء این جمع نمی‌باشی» این‌گونه روایات، با صراحت می‌گویند که: همسران پیامبر جزء عنوان «اهل بیت» در این آیه نیستند. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ۳۲۳/۱۷)

۲. روایات فراوانی درباره حدیث کساء به اجمال وارد شده که از همه آن‌ها استفاده می‌شود، پیامبر (صلی الله علیه و آله)، «علی» و «فاطمه» و «حسن» و «حسین» را فراخواند - یا به خدمت او آمدند - پیامبر (صلی الله علیه و آله) عبایی بر آن‌ها افکند و گفت: خدایا! این‌ها خاندان منند، رجس و آلودگی را از آن‌ها دور کن، در این هنگام آیه «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ» نازل شد. دانشمند معروف «حاکم حسکانی نیشابوری» در «شواهد التنزیل» این روایات را به طرق مختلفی گردآوری کرده است. گویا پیامبر (صلی الله علیه و آله) می‌خواست کاملاً آن‌ها را مشخص کند و بگوید آیه فوق، تنها درباره این گروه است، مبدا کسی مخاطب را در این آیه، تمام بیوتات پیامبر (صلی الله علیه و آله) و همه کسانی که جزء خاندان او هستند بدانند! (مکارم شیرازی، همان) در واقع



پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با این روش به تبیین مصداق «اهل بیت» در آیه تطهیر پرداخته است. حتی در بعضی از روایات آمده است: پیامبر صلی الله علیه و آله سه بار این جمله را تکرار کرد: «خداوند اهل بیت من این‌ها هستند، پلیدی را از آن‌ها دور کن» (مکارم شیرازی، همان).  
 ۳. در روایات فراوان دیگری می‌خوانیم: بعد از نزول آیه فوق پیامبر صلی الله علیه و آله به مدت شش ماه، هنگامی که برای نماز صبح از کنار خانه «فاطمه» (سلام‌الله‌علیها) می‌گذشت، صدا می‌زد: الصَّلَاةُ يَا أَهْلَ الْبَيْتِ! إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ... هنگام نماز است ای اهل بیت! خداوند می‌خواهد پلیدی‌ها را از شما اهل بیت دور کند و شما را پاک سازد. (مکارم شیرازی، همان). سیوطی نیز نقل می‌کند: پیامبر صلی الله علیه و آله به مدت شش ماه هر روز صبح هنگام عبور از خانه امیرالمؤمنین علیه السلام این آیه را تلاوت می‌کرد و می‌فرمود: ای اهل بیت من، به نماز بشتابید. (سیوطی، ۱۹۸۳، ۵/۱۹۹)

شعرای عرب نیز، این آیه را که در وصف اهل بیت است، به گونه‌های مختلف در اشعار خود آورده‌اند. در اینجا به دو مورد از ابیات اشاره می‌کنیم.

- شیخ هادی کاشف الغطاء با تضمین این آیه می‌گوید: «وَ آيَةُ التَّطْهِيرِ قَدْ دَلَّتْ عَلَيَّ عِصْمَتِهَا مِنَ الذُّنُوبِ كَمَا أَذْهَبَ عَنْهَا رَبُّهَا الرَّجْسَ كَمَا ظَهَّرَهَا فِي الْخَلْقِ عَمَّا وَصَمًا: و آیه تطهیر به عصمت کامل او (حضرت زهرا) از همه گناهان دلالت می‌کند و خداوند پلیدی را از وی دور کرد، همان‌طور که او را در میان خلق پاک و مطهر قرار داد.»

- سید مرتضی قزوینی نیز با تضمین این آیه چنین می‌گوید: «أَذْهَبَ اللَّهُ رَبُّنَا الرَّجْسَ عَنْهُمْ أَهْلَ بَيْتِ قَدْ احْتَوَاهَا الْكِسَاءُ؛ خداوند ناپاکی را از آنان دور کرد، اهل بیتی که پیامبر آن‌ها را زیر کسای خود جمع نمود.» (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۰، ۳۳/۱۱۵-۱۱۴)

## ۱-۲- اثبات اهل بیت، در خاندان پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله

با توجه به نکات زیر روشن می‌شود که اهل بیت در این آیه و روایات به معنای اصطلاحی است:

۱. مصادیق اهل بیت به معنای لغوی و عرفی (ساکنان خانه، همسران، فرزندان و مطلق خویشان) برای همگان آشکار است و به معرفی نیاز ندارد؛ ولی مصادیق اهل بیت به معنای



اصطلاحی (شایستگان بیت نبوت) را جز از طریق معرفی پیامبر ﷺ نمی توان شناخت؛ زیرا تنها او است که می داند چه کسانی از نظر علمی و عملی شایسته بیت نبوت اند. با توجه به این نکته، از اینکه پیامبر ﷺ در روایات یادشده، به معرفی اهل بیت خود و مصادیق اهل بیت به کاررفته در آیه اقدام نموده است و آن را فراوان تکرار کرده است، معلوم می شود؛ اهل بیت در این آیه و روایات به معنای اصطلاحی است؛ زیرا اگر به معنای لغوی و عرفی بود، به معرفی آن حضرت نیازی نبود و معرفی آن حضرت، آن هم در موارد بسیار، کاری بیهوده و دور از حکمت آن بزرگوار بود. (بابایی، ۱۳۸۶، ۱۹/۲۶) اضافه بر آن طبق نص صریح قرآن کریم آن حضرت هرگز از روی هوی و هوس لب به سخن نمی گشود و کلامی بر روی زبان مبارکش نمی راند مگر آنکه وحی باری تعالی بود. «وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ \* إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ» (نجم/۴-۳)

۲. در بسیاری از روایات معرفی اهل بیت - که بخشی از آن ها در این مقاله آورده شده - دیده می شود؛ در مواردی که پیامبر ﷺ اهل بیت خود را معرفی کرده است، برخی از همسران آن حضرت نیز حاضر بوده اند و از آن حضرت می پرسیده اند آیا من از اهل بیت شما نیستم؟ حضرت با تعبیری گوناگون پاسخ منفی می داده و اهل بیت بودن آنان را نفی می کرده اند. از این قسم روایات نیز به خوبی فهمیده می شود: اهل بیت در آیه و روایات یادشده به معنای اصطلاحی است؛ زیرا اگر به معنای اصطلاحی نمی بود، حضرت همسران خود را نیز از اهل بیت خویش به شمار می آورد و جایی برای پرسش همسران حاضر باقی نمی ماند و نفی اهل بیت بودن آنان در این بخش از روایات صحیح نمی بود. (بابایی، همان، ۲۷)

## ۲- مفهوم «آل»

واژه «آل» از ریشه «أول» به معنای ابتداء و انتهای امر به کاررفته است؛ بنابراین «آل» به معنی بازگشت به اصل، مرجع و منتهی امری است که محل اطمینان و اعتماد انسان قرار گیرد. از این رو اهل بیت، در نهایت اتصال و محل اتکای یکدیگر هستند. (ابن فارس، ۱۴۰۴،

همچنین در بیان معنای «آل» آمده است که: اصل «آل» از اهل بوده و تصغیر «آل»، «أهیل» است، اما در عمل آل اخص از اهل است که به افراد مشخص و اشراف نسبت داده می‌شود. آل النبی، آل الرسول، خویشاوندان نزدیک و اصحاب خاص پیامبر اسلام ﷺ را شامل می‌شود. از این رو امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: «إِنَّهُمْ إِذَا قَامُوا بِشَرَايِطِ شَرِيعَتِهِ، آلُهُ؛ امت اسلام آل پیامبرند در زمانی که به شرایط شریعت پیامبر ﷺ قیام کنند و ملتزم گردند» (عسکری، ۱۳۵۳، ۸۴؛ راغب اصفهانی، بی تا، ۲۶؛ ابن منظور، ۱۴۱۴، ۳۰ / ۱۱).  
(موسویان صدوقی، ۱۳۹۴، ۸۶ / ۲).

اهل و خانواده، شایع‌ترین معنای «آل» است؛ از این رو، هنگام کاربرد این واژه بدون قرینه، فقط این معنا به ذهن می‌آید. شاید تبادل معنای خانواده موجب شده تا بعضی لغویان، آن را فقط به همین معنا بدانند. ناگفته نماند در قرآن کریم نیز چنین است، چنان که می‌خوانیم: «آل موسی»، «آل هارون»، «آل ابراهیم»، «آل عمران»، «آل یعقوب» و در قرآن یکجا آمده: «فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ» (هود / ۸۱) و در جای دیگر فرموده: «إِلَّا آلَ لُوطٍ نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍ» (قمر / ۳۴) که متوجه می‌شویم آل به معنی اهل است.

در خصوص فرعون آمده است: «فَأَخَذْنَا وَ جُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ» (قصص / ۴۰) این آیه صریح است که فرعون و لشکریانش غرق شده‌اند. در جاهای دیگر آمده «وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ» (بقره / ۵۰) در اینجا از لشکریان با آل تعبیر شده، لشکریان فرعون چون پیرو و هم‌عقیده او بودند، از این جهت خانواده و آل او حساب شده‌اند و این همان است که در اهل گذشت و گفتیم مردمان هم‌عقیده یک فرد، اهل و آل اویند، نظیر این آیه «وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَ نَقْصِ مِنَ الثَّمَرَاتِ» (اعراف / ۱۳۰) است که ملت فرعون را آل فرعون شمرده‌اند. (قرشی، ۱۴۱۲، ۱ / ۱۴۳)

## ۲-۱- بررسی «آل» تفاسیر فریقین

قرآن کریم واژه آل را در دوازده مورد درباره انبیای الهی و آلشان به کار برده است که شامل: (بقره / ۲۴۸؛ آل عمران / ۳۲؛ نساء / ۵۴ و ...) می‌شود. در مقابل دوازده بار نیز به

فرعون (بقره/ ۴۹؛ آل عمران/ ۱۱؛ اعراف/ ۱۳۰ و...) نسبت داده و یک مورد نیز با تعبیر «رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ» (غافر/ ۲۸) مورد اشاره قرار گرفته است. این کاربردهای قرآنی نشان می‌دهد که:

- با توجه به آنکه به لحاظ لغت مدلول «آل» اخص از اهل است، قرآن کریم آل را در مورد شخصیت‌های برجسته و مهم که از ابتدا به ایمان یا کفر منسوب هستند به کار برده که در مدلول خود اخص از «اهل» هستند.

- متعلق و مضاف الیه «آل» (انبیاء و فرعون)، از مصادیق «آل» هستند.

- به لحاظ عقیدتی و متعلقات «آل» با «اهل» همبستگی دارد.

- میان متعلقات و مصادیق اهل و آل، قرابت نسبی و ارتباط میان نسلی برقرار است (موسویان و صدوقی، ۱۳۹۴، ۲/ ۸۸-۸۷).

برای نمونه به برخی از آیات مشتمل بر لفظ «آل» اشاره می‌کنیم:

۱. آل یاسین: این عنوان یکبار در قرآن مجید به کار رفته است: «سَلَامٌ عَلٰی اٰلِ یٰسِیْنَ» (صافات/ ۱۳۰) قاریان و مفسران این واژه را به چندگونه خوانده‌اند. عامه قُراء مکه، بصره و کوفه آن را آل یاسین (به کسر الف) و عامه قُراء مدینه آل یاسین قرائت کرده‌اند. بعضی گفته‌اند: که آن اسم الیاس است و بر این باورند که دو اسم برای آن گفته شده است: الیاس و آل یاسین. مثل ابراهیم و ابراهم و برای این مُدعای خود، این چنین استدلال کرده‌اند که در کل این سوره از جانب خدای تعالی فرموده شده: سلام علی النَّبِیِّ بدون نام بردن از «آل» و خاندان آن پیامبر، پس در اینجا هم فرموده: «سَلَامٌ عَلٰی اٰلِ یٰسِیْنَ» یعنی سلام بر الیاس (عَلِیُّهُ) بدون نام بردن از «آل» و خاندان او؛ اما برخی دیگر از اهل عرب می‌گویند: الیاس اسمی عبری است، مثل آن که بگویی: اسماعیل و اسحاق و الف و لام جزئی از آن است. (طبری، بی تا، ۶۱/۲۳).

آل یاسین که مرکب از دو واژه آل و یاسین است، سه مفهوم دارد:

الف- یاسین پدر الیاس است و آل، خاندان یاسین که مقصود خود الیاس است.

ب- یاسین (یس) نام سوره یا قرآن است و آل یاسین اهل قرآن و مؤمنان به کتاب خدا

است.

ج- یاسین نام حضرت محمد ﷺ و آل خاندان او است. ابن عباس گوید: ما آل محمد، آل یاسینیم که آل محمد در قول ابن عباس در معنی اعم به کاررفته است و نیز از حضرت علی (علیه السلام) با اسنادش نقل شده است که فرمود: در آیه «و سلام علی آل یاسین» یاسین محمد ﷺ و ما آل یاسینیم. (باقرزاده، ۱۳۶۷، ۴۸۶/۲)

در تفسیر نمونه پس از نقل اقوال مختلف در قرائت «ال یاسین» و معانی ای که بنا بر هر قرائت پیدا می‌کند، آمده: «بنابراین «آل یاسین» به معنی خاندان پیغمبر گرامی اسلام ﷺ یا خاندان «یاسین» پدر الیاس می‌باشد.» (مکارم شیرازی، ۱۳۶۴، ۱۹/۱۴۵) قرائن روشن در خود قرآن است که همان معنای اول را تأیید می‌کند که منظور از «ال یاسین» همان «الیاس» است، زیرا بعد از آیه «سَلَامٌ عَلٰی اِلٰی یَاسِیْنَ» به فاصله یک آیه می‌گوید: «اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِیْنَ»؛ (او از بندگان مؤمن ما بود). بازگشت ضمیر مفرد به «ال یاسین» دلیل بر این است که او یک نفر بیشتر نبوده یعنی همان «الیاس». (مکارم شیرازی، همان)

ضمن تأیید استدلال روشنی که نقل شد، یادآور می‌شود که در قرآن مجید و دیگر آثار ادبی فاخر، گاه کلمه‌ای به دو صورت خوانده می‌شود که در هر دو صورت دارای معنی مناسب پذیرفتن است و این‌گونه تعبیرها نوعی هنر ادبی و حاکی از قدرت بیان گوینده است. وجود این‌گونه تعبیرها سبب می‌شود که یک آیه متضمن دو یا سه معنی و همه در درجات گوناگون مُراد گوینده باشد که جای شرح آن نیست. عترت پیامبر اکرم ﷺ که عالم به ظُهر و بطن و بطنِ بطنِ آیات هستند، گاه در استدلال به مقامات معنوی خودشان - که همه موهبت الهی و افزون‌بخشی و تفضّل پروردگار است - از این‌گونه تعبیرهای قرآنی بهره می‌جستند، مثلاً در زیارت آل یاسین چنین می‌خوانیم «سَلَامٌ عَلٰی اِلٰی یَاسِیْنَ» (رکنی یزدی، ۱۳۸۴، ۸۷/۸-۷)

۲. آل فرعون: قرآن کریم درباره به دوزخ افتادن آل فرعون در قیامت به فرمان الهی چنین می‌فرماید: «النار یعرضون لیهَا غَدُوًّا و عَشِیًّا و یوم تقوم الساعه ادخلوا آل فرعون اشدَّ العذاب» (غافر / ۴۶) عذاب آن‌ها آتش است که هر صبح و شام بر آن عرضه می‌شوند

وروزی که قیامت برپا می‌شود، دستور می‌دهد «آل فرعون» را در سخت‌ترین عذاب‌ها وارد کنید. محاجّه مستضعفان و مستکبران آل فرعون در جهنم با یکدیگر: «... ادخلوا آل فرعون أشدّ العذاب \* و إذ يتحاجون في النار فيقول الضعفاء للذين استكبروا إنا كنا لكم تبعاً فهذا أنتم مغنون عنا نصيباً من النار» (غافر / ۴۶-۴۷) (آل فرعون را در سخت‌ترین عذاب‌ها وارد کنید. به خاطر بیاور هنگامی را که در آتش دوزخ باهم محاجّه می‌کنند، ضعفا به مستکبران می‌گویند: ما پیرو شما بودیم، آیا (امروز) سهمی از آتش را به جای ما پذیرا می‌شوید؟! برداشت فوق با توجه به سیاق آیات است که سبب ارجاع ضمیر «یتحاجون» به آل فرعون می‌شود. (هاشمی رفسنجانی، بی‌تا، ۱/۳۷۶)

ترکیب آل فرعون از دو کلمه تشکیل شده است. آل برگرفته شده از «اهل» است، با این تفاوت که آل به نزدیکان افراد بزرگ و شریف، مانند «آل الله» و «آل سلطان» ولی اهل بر همه اطلاق می‌شود. از سویی دیگر اهل به زمان و مکان و غیر آن نسبت داده می‌شود؛ مانند اهل فلان شهر، ولی آل فلان شهر نمی‌گویند و آل به کسانی گفته می‌شود که از نظر خویشاوندی یا معنوی با فرد خصوصیتی داشته باشند. (راغب اصفهانی، ۱۴۰۴، ۱/۳۰) و اهل کسانی را گویند که نسبی یا دینی یا چیزی همانند آن، آنها را با یکدیگر جمع و مربوط کند. (راغب اصفهانی / همان) و «آل» به شریف‌تر و با فضیلت‌ترها اضافه می‌شود، مثل آل الله و آل النبی، اما اهل اضافه شدنش کلی و عمومی است. (راغب اصفهانی، همان)

مقصود از آل فرعون قوم فرعون، خویشاوندان، پیروان و لشکریان فرعون هستند و اصل آن اهل بوده است و با تبدیل شدن هاء به همزه «آل» شکل گرفته است، مثل ماء که در آن هاء تبدیل به همزه شده است، پس برای تصغیرش می‌گویند: هویه، چون هاء در تصغیر برمی‌گردد به اصلش. در کلمه آل نیز چنین است. وقتی آن را مصغّر می‌کنیم، می‌شود: أهیل. (طبری، بی‌تا، ۲/۳۷)

در یک مورد این ترکیب به معنای محدودتری به کار رفته است و راویان اختلاف کرده‌اند که منظور از آن کنیزان همسر فرعون معاصر حضرت موسی (علیه السلام) دختر او، یا یاران اویند. (همان، ۱۹/۵۲۲)

آل فرعون ۱۳ بار در قرآن آمده که در یک مورد از مأموریت موسی به سوی آنان و در موارد دیگر از کفر، تکذیب، شکنجه‌گری و درنهایت، عذاب آنان در دنیا، برزخ و آخرت سخن رفته است. با توجه به گوناگونی معانی آل، مفسران در گستره شمول آل فرعون بر یک رأی نیستند. ولی با توجه به کارکرد این واژه، گویا مقصود نزدیکان، پیروان و هم‌فکران وی باشند. چنان‌که قارون از بنی اسرائیل (قوم موسی) است. (قصص / ۷۶) و همسر فرعون از آل او به شمار نرفته، بلکه مَثَل اهل ایمان معرفی شده است. (تحریم / ۱۱)

قرآن از کسانی که بر گرد فرعون، کارگزار و هم‌رأی وی بوده‌اند، با تعابیر قوم ۲۷ بار، ملاً ۱۳ بار، رکن ۱ بار، جُند و جنود ۶ بار، یاد کرده که با آل فرعون، تقارب مفهومی و مصداقی دارند. به‌طور مثال، انطباق قوم فرعون بر آل فرعون با کنار هم نهادن آیاتی نظیر «يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (هود / ۹۸) و «وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ...» (بقره / ۵۰) به دست می‌آید. چنان‌که قرآن، کشتار پسران بنی اسرائیل و ستم به آنان را گاهی به فرعون (قصص / ۴) و گاهی به آل فرعون (بقره / ۴۲) نسبت داده است. در تورات نیز از اطرافیان و کارگزاران فرعون و ستم آن‌ها بر بنی اسرائیل و نیز از نزول عذاب و نابودی آنان در رود نیل سخن رفته است. (کتاب مقدس، عهد عتیق، سفر خروج / ۱۴-۵)

### ۳- تطبیق آل الله به اهل بیت (علیهم‌السلام) در روایات

اصبغ بن نباته می‌گوید: به امام حسین (علیه‌السلام) گفتم: ای آقای من! راجع به یک موضوعی از تو جويا می‌شوم که به آن یقین دارم و آن از اسرار خدا است و تو از آن آگاهی. فرمود: ای اصبغ! منظور تو این است که از آن گفت‌وگویی که پیغمبر اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) نزد مسجد قبا با پدرم کرد، آگاه شوی؟! گفت: آری. فرمود: بر خیز! وقتی بر خاستم؛ ناگاه دیدم با آن حضرت در کوفه هستم و مسجد را مشاهده نمودم. امام حسین (علیه‌السلام) پس از اینکه لبخندی به صورت من زد، فرمود: ای اصبغ! خدا باد را در اختیار حضرت سلیمان پیغمبر قرار داد که صبحگاه به قدر یک ماه و شبانگاه هم به قدر یک ماه راه طی می‌کرد. به من بیشتر از آنچه به سلیمان داده شده بود، عطا شده. گفتم: یا بن رسول الله...! راست می‌گویی. امام حسین (علیه‌السلام)

فرمود: ماییم که علم و بیان قرآن نزد ما است. آنچه نزد ما می باشد، نزد احدی از خلق نیست. چون ما «آل الله» و وارث‌های رسول او می باشیم. گفتیم: خدای را سپاس گزارم. آنگاه به من فرمود: داخل مسجد شو! وقتی داخل شدم؛ دیدم پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) ردای خود را جمع کرده و در میان محراب نشسته و حضرت علی (علیه السلام) دامن او را گرفته است. (مجلسی، ۱۴۰۳، ۴۴/۱۸۴) به طور کلی باید گفت:

۱. معنای مشترک واژگان یادشده، خانواده بزرگ و خویشاوندان است.  
 ۲. تفاوت دو واژه «آل» و «اهل» در این است که «اهل» از جهت نَسَب و اختصاص و «آل» خاصه مرد از قرابت یا مصاحبت است و قید در مفهوم «اهل» انس و در «آل» رجوع و اتکا است؛ بنابراین ممکن است در مثل «آل النبی» هم رجوع باشد و هم قرابت و ممکن است در نمونه‌ای رجوع باشد، ولی قرابت و مصاحبت نباشد؛ به عبارت خلاصه‌تر: معنای ریشه‌ای «آل» رجوع است و در «اهل» اختصاص رجحان دارد، از این رو آن را اعم از «آل» دانسته‌اند، مانند: «اهل المدینه»، «اهل البیت» و «اهل القری» (جمعی از محققان، ۱۳۹۴، ۱/۲۴)

۳. با توجه به آنکه اصل معنی «اهل» را «انس توأم با تعلق» بیان شده که مراتب مختلف به لحاظ تعداد مصادیق را بیان می دارد. از این رو اهل فرد شامل همسر، فرزندان دختر و پسر، نوه‌ها و دامادها می شود؛ اما در برخی از افراد به دلیل عدم وجود انس، توافق و اختصاص منتفی می شود، مانند فرزند نوح (علیه السلام). همچنین با توجه به آنکه اصل معنای «آل» «رجوع و اتکاء» است، بر گروهی که نسب یا دینشان به شخصی منتسب شود، اطلاق شده و بدان واژه اضافه می شود، بنابراین بیان می شود: آل یعقوب، آل النبی، آل فرعون، آل موسی (مصطفوی، ۱۳۶۰، ۱۶۳ و ۱۶۴)

## نتایج

۱. واژه «اهل بیت» در آیه ۳۳ سوره احزاب، بر خلاف دو آیه دیگری که این واژه در آن‌ها به کاررفته است، به معنای فرزندان، زنان و خویشاوندان نمی باشد، لذا با دلایل متقن به



- اثبات رسید، «اهل بیت» در این آیه در رسای خمسه طیبه (علیه السلام) نازل شده است.
۲. در روایات متواتر رسیده از رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم)، گزارش‌های تاریخی فراوان، ادبیات عرب، لغت و تفسیر، همخوانی بیشتری دارد.
۳. کسانی که نظر دیگری را برگزیده‌اند، باید چشم خود را به روی اخبار موثق و مسلمی که از رسول خاتم (صلی الله علیه و آله و سلم) رسیده و در منابع اهل سنت و شیعه به وفور یافت می‌شود، ببندند و در عین حال اشکالات ادبی، لغوی و تفسیری فراوانی را پاسخگو باشند.
۴. از آنجاکه برخی واژه «آل» را همان «اهل» پنداشته بودند، لازم دانستیم واژه «آل» در آیات و روایات از جهات گوناگون مورد بررسی قرار گیرد.

## فهرست منابع

\* قرآن کریم

\* نهج البلاغه

۱. ابن فارس، احمد، (۱۳۹۹). معجم مقاییس اللغة. بیروت: دار الفکر.
۲. ابن منظور، محمد بن مکرم، (۱۴۱۴). لسان العرب. بیروت: دار صادر.
۳. ابو الفتوح رازی، حسین بن علی، (۱۳۷۲). روض الجنان وروح الجنان فی تفسیر القرآن. مشهد: آستان قدس رضوی.
۴. باقرزاده، عبدالرحمن، (۱۳۶۷). دائرة المعارف بزرگ اسلامی، بی جا: دائرة المعارف اسلامی.
۵. جمعی از محققان (۱۳۹۴). فرهنگ نامه تحلیل واژگان مشابه در قرآن، قم: تبلیغات اسلامی.
۶. راغب اصفهانی، ابوالقاسم الحسین، (۱۴۱۲). المفردات فی غریب القرآن، دمشق: دارالقلم.
۷. رضایی، حسن، (۱۳۸۴). فرهنگ کوثر. قم: آستان مقدسه حضرت معصومه (سلام الله علیها).
۸. سبحانی تبریزی، جعفر، (۱۳۸۶). سیمای عقاید شیعه. مصحح: جواد محدثی، تهران: مشعر.
۹. سیوطی، عبدالرحمن، (۱۴۰۳). الدر المنثور. ج ۶، بیروت: دارالفکر.
۱۰. طباطبایی، محمدحسین، (۱۳۹۳). المیزان. بیروت: منشورات اسماعیلیان.
۱۱. طبری، ابو محمد بن جریر، (۱۴۱۲). تفسیر جامع البیان فی تأویل القرآن. بیروت: دارالمعرفه.
۱۲. فخر رازی، محمد بن عمر، (۱۴۱۵). مفاتیح الغیب. بیروت: دار احیاء التراث.
۱۳. فراهیدی، خلیل بن احمد، (بی تا). العین. بی جا: دار و مکتبه الهلال.
۱۴. قرشی بنایی، علی اکبر (۱۴۱۲). قاموس قرآن. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

۱۵. قرطبی، محمد بن احمد، (۱۹۶۶). *الجامع لأحكام القرآن*. مصر: دارالکتب.
۱۶. القیومی المقری، احمد بن محمد، (۱۴۱۸). *المصباح المنیر*. المحقق: یوسف الشیخ محمد، چاپ دوم. بی جا: المکتبه العصریه.
۱۷. مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳). *بحار الأنوار*. ج ۴۴، بیروت: دار احیاء التراث.
۱۸. مصطفوی، حسن، (۱۳۶۰). *التحقیق فی کلمات القرآن*. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
۱۹. مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۵۳). *تفسیر نمونه*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۰. هاشمی رفسنجانی، علی اکبر، (بی تا). *فرهنگ قرآن*. قم: بوستان کتاب.

### مقالات

۲۱. بابایی، علی اکبر، (۱۳۸۶). شیعه و اهل بیت پیامبر ﷺ. *مجله شیعه‌شناسی* (شماره ۱۹). دوره ۷، صص ۲۱-۴۰.
۲۲. باقرزاده، عبدالرحمن، (۱۳۹۸). واکاوی واژه «اهل بیت» در اندیشه فریقین با تأکید بر منابع اهل سنت. *پژوهشنامه مذاهب اسلامی*. (شماره ۱۱). دوره ۶، صص ۲۹-۵۷.
۲۳. بنائیان اصفهانی، علی، (۱۳۹۰). آقا دوستی، الهام؛ پسندی، فائزه، جایگاه اهل بیت در قرآن از منظر شعر عرب. *مجله سفینه*. (شماره ۳۳). دوره ۹، صص ۱۹-۳۳.
۲۴. رکنی یزدی، محمدهادی، (۱۳۸۴). زیارت آل یاسین و توضیح کلمات کلیدی آن. *مجله مشکوه*. (شماره ۸۷). دوره ۲۴، صص ۲۴-۴۵.
۲۵. موسویان، سید ابوالفضل، (۱۳۹۴). صدوقی، محمد، منزلت جانشینان پیامبر ﷺ در در قصص قرآن. *مجله پرتو وحی*. (شماره ۲). دوره ۱۱، صص ۸۳-۱۰۰.